

ЗВЕРТАННЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА

ADDRESS IN THE POETIC SPEECH OF YEVGEN PLUZHNYK

Даниленко Л.В.,

orcid.org/0000-0002-8617-6378

кандидат філологічних наук,

професор кафедри української мови

Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій

Стаття присвячена особливостям використання звертань у поетичному мовленні. В основі дослідження – поезії Є. Плужника, представника духовно-культурної генерації українських митців 1920 – початку 1930-х рр.

Окрім поетичної творчості Є. Плужник проявив себе як драматург. Завдяки цьому сформував такий стиль письма, в якому гармонійно поєдналися емоції та динаміка. Індивідуальні риси поетичного мовлення автора – точність і лаконічність. Є. Плужник мав природне чуття мови й уміло використовував її засоби. Разом із В. Підмогильним був укладачем словника «Фразеологія ділової мови» («Російсько-український фразеологічний словник»).

Матеріалом для аналізу в цій статті обрано книгу Є. Плужника «Три збірки», що вийшла 2022 р. у видавництві «Темпора». Мета дослідження – виявити специфіку вживання мовних форм на позначення адресата, згрупувати звертання за комунікативно-прагматичними ознаками, дати їм морфологічно-семантичну характеристику, описати їхню роль в організації авторської стилістики.

Керуючись комунікативно-прагматичним аспектом аналізу мовних явищ, укладено номінативні групи звертань та встановлено комунікативні інтереси поета, серед яких і абстрактні поняття, і конкретні постаті.

Огляд морфологічних та семантичних характеристик звертань допоміг виявити розмаїття мовних моделей, наприклад: засоби художньої стилізації (епітети, різні види метафор, оксиморон, анафори, епіфори); граматичні й синтаксичні конструкції (форма кличного відмінка іменників, вигуки, пестливі форми, слова-прикладки, відокремлені означення, складнопідрядні речення, окличні речення, риторичні запитання).

Запропоноване дослідження розширює спостереження за роллю звертань у поетичному мовленні загалом і має перспективи розвитку.

Ключові слова: звертання, поезія, Євген Плужник, групи адресатів, семантика, риторичне запитання, метафора.

The article is devoted to the peculiarities of using addresses in poetic speech. The study is based on the poetry of Yevhen Pluzhnyk, a representative of the spiritual and cultural generation of Ukrainian artists of the 1920s and early 1930s.

In addition to his poetic work, Ye. Pluzhnyk has also made a name for himself as a playwright. This has allowed him to develop a writing style that harmoniously combines emotion and dynamism. The author's poetic language is characterized by precision and conciseness. Ye. Pluzhnyk had a natural feel for language and skillfully used its tools. He was the co-author of the dictionary "Phraseology of Business Language" ("Russian-Ukrainian Phraseological Dictionary").

The material for analysis in this article is Ye. Pluzhnyk's book "Three Collections," published in 2022. The purpose of the study is to identify the specifics of the use of linguistic forms to designate the addressee, to group forms of address according to communicative and pragmatic features, to give them morphological and semantic characteristics, and to describe their role in the organization of the author's style.

Guided by the communicative-pragmatic aspect of the analysis of linguistic phenomena, nominative groups of addresses were compiled and the poet's communicative interests were established, including both abstract concepts and specific figures.

An overview of the morphological and semantic characteristics of addresses helped to reveal a variety of linguistic models, for example: means of artistic stylization (epithets, metaphors, oxymorons, anaphora, epiphora); grammatical and syntactic constructions (the vocative case of nouns, interjections, diminutive forms, apposition, detached predicates, complex sentences, exclamatory sentences, rhetorical questions).

The proposed study expands on observations of the role of addresses in poetic speech in general and has prospects for further development.

Key words: address, poetry, Yevhen Pluzhnyk, addressee groups, semantics, rhetorical question, metaphor.

Постановка проблеми. В українській мові оформлення слів чи словосполучень, які називають того, до кого звертаються, мають граматичну і семантичну специфіку. Усе це свідчить про давнє походження української мови, її гнучкість і багатство. Звертання займають певну позицію в мовній конструкції, оздоблюються піднесеною інтонацією, наділені риторичним, персоналізова-

ним характером. Вони добре вживаються з експресивною стилістикою.

Свої особливі можливості форма звертання добре проявляє в українській поетичній мові. Цей аспект цікавий для наукових розвідок, оскільки заохочує до правильного вживання звертань у різних мовленнєвих ситуаціях, налаштовує на пізнання мови як природи людської душі і мислення.

Аналіз останніх досліджень. Якщо «виділення» адресата в загальній картині світу орієнтує на об'єкт, то «встановлення та утримання контакту» з ним [6, с. 14] активізує почуття, емоції, враження. Дослідження всіх цих явищ, як зауважили Н. Рябокінь і О. Торба, виявляє «особливості мови», її «національно-культурні риси» [6, с. 15]. Одна з проблем, яку вирішують науковці, – класифікація звертань. Врахування «лінгвістичного статусу, ситуації та учасника спілкування» [6, с. 21] дає можливість говорити про такі типи звертань, як: «назви осіб та груп осіб», «назви живих істот – не осіб», «назви неживих предметів» [6, с. 16]. Н. Рябокінь і О. Торба вказують також на «необхідність вивчення звертань у комунікативно-прагматичному аспекті», надаючи більше уваги «соціальному „фактору адресата”» [6, с. 21]. «Цілком очевидно, що семантичне багатство і різноманіття функцій звертання людини до людини далеко не вичерпується назвою адресата і притягненням його уваги», – пишуть вони [6, с. 21].

Один з перспективних концептів лінгвістичних зацікавлень – роль звертань у поетичному тексті. Великий науковий спадок з цього напрямку залишили видатні українські вчені С. Єрмоленко, В. Моренець, В. Онищенко, В. Чабаненко та інші. Сучасні науковці продовжують їхню справу, пропонуючи й нові погляди.

Мовні можливості звертань у поетичному тексті більш зрозумілі в систематизації їх значень і ознак. Так, звертання в поезії Лесі Українки О. Пасічна розділила на ті, що виконують функції «адресації й характеристизації» (утворені за допомогою прикладок, прикметників-нестандартних означень, порівнянь або метафор); ті, що виконують функції «адресації й номінації» (використовуються при зверненні до об'єктів навколишнього світу, до абстрактних понять та узагальнених категорій); ті, що є «фразовою номінацією в позиції звертання» (форма складнопідрядних речень) [4, с. 120–121]. О. Пасічна детально проаналізувала вміння Лесі Українки використовувати звертання для створення оригінальних стилістичних фігур, забезпечувати експресивність поетичного мовлення.

Описуючи функції вокативів у віршах В. Стуса, О. Межов узяв до уваги їх семантико-синтаксичні, формально-граматичні та стилістичні особливості. Таким чином він виявив специфіку злиття «іменникових синтаксисем – адресної та суб'єктної», вказав на виразність стилістичної ролі звертань, на їх значення у відтворенні емоцій мовця, на співіснування з інтонацією та контек-

стом твору, на яскраву образність, що досягається лексичним наповненням [2, с. 179–180].

У наукових розвідках про звертання в поезії бачимо спільні дослідницькі риси – виявлення синтаксичних і граматичних форм, стилістичних і експресивних рішень, що відповідають природі української мови. Водночас аналіз поетики як самобутнього творчого мислення кожного з авторів відкриває нові можливості звертань, що сутнісно впливає для збагачення мови.

Поетичні тексти – цікаве тло для аналізу форм авторського апелювання до світу, охудожнення явищ, почуттів і сенсів, до яких спрямоване певне послання. Цей аспект спостереження покладено в основу статті. **Мета дослідження** – пояснити специфіку вживання мовних форм на позначення адресата в книзі Є. Плужника «Три збірки», що вийшла у видавництві «Темпора» 2022 р. Книга вміщує тексти поетичних збірок: «День» (1926), «Рання осінь» (1927), «Рівновага» (1948). «Три збірки» впорядковано Я. Цимбал та приурочено 120-річчю з дня народження Є. Плужника. У статті передбачено комунікативно-прагматичне групування звертань, їх морфологічно-семантичну характеристику, опис ролі в організації авторської стилістики.

Виклад основного матеріалу. Євген Плужник – поет Розстріляного відродження, представник духовно-культурної генерації українських митців 1920 – початку 1930-х рр. У його творах поєдналися ліризм і драматизм, його ліричний герой – філософ і естет. Обізнаність поета зі світовою класикою, акторський талант, спостережливість за світом у стані закоханості, творчого пориву чи хвороби (він страждав на туберкульоз) сприяли створенню вишуканих образів і мотивів. Життя 37-річного митця обірвалося в соловецькому таборі. Залишилася його невелика, зате помітна літературна спадщина.

Є. Плужник мав тонке чуття мови, був добре обізнаний з мовними ресурсами – лексикою, фразеологією, граматичною будовою тощо. Разом із В. Підмогильним уклав словник «Фразеологія ділової мови» («Російсько-український фразеологічний словник»), що виходив у 1926 р. і 1927 р.

Використання теоретичних основ поетичного мовлення, як зауважили В. Назарець і Н. Семенюк, допомогло Є. Плужникові наповнити твори милозвучністю та емоційністю, посилити виразність [3, с. 432]. Описуючи оригінальність тоніки мови поета, дослідники вказали на вміння вживати слова в переносному значенні, застосовувати алітерацію, асонанс, звуконаслідування, антиномію, обірвані фрази, риторичні запитання, оклики,

звертання [3, с. 433]. Індивідуальній манері автора притаманні «зображення ефекту безпосереднього емоційно-інтелектуального спілкування із реципієнтом», «ілюстрування духовної близькості між комунікантами», створення «енергії образного руху», «тривалості процесу», «моментальності дії» [3, с. 433], інтерпретація «проявів душі» [3, с. 434]. Ставлення до мови поета Я. Цимбал прокоментувала так: «Він лаконічний, стислий, бо кожне слово підбрано і зважено, а ще одне, навіть найменше, буде зайвим і порушить усю гармонію – божественну рівновагу між втіленим у слові і проказаним у мовчанні» [7, с. 14]. У таких стосунках з мовою створення звертань, дуже ємких комунікативних форм, програмує обшир настроїв та ідей.

У поетичних текстах Є. Плужника помітно багато різних векторів, що ведуть до точок явного і уявного докільля: до образів, суголосних стану, і до образів-опонентів. Комунікативно-прагматичний аналіз дає можливість виявити тематичні групи звертань, пріоритетні для авторського комунікування зі світом, визначити специфіку найменувань адресатів.

За вказівкою на співрозмовника можна визначити обшир пізнання і самопізнання поета: його громадянські й родинні цінності, потяг до просторів природи, аналітичне сприйняття дійсності, самотність як свідомий вибір у час кризи, прагнення тримати зв'язок між минулим і майбутнім.

Аналіз морфологічних та семантичних характеристик звертань виявив спектр образних конструкцій з використанням граматичних і синтаксичних можливостей мови та засобів художньої стилістики.

Позначаючи стосунки з адресатами (захоплення, радість, окриленість, романтичність,

смуток тощо), Є. Плужник оформив поширені звертання. Такі моделі більш переконливі в поясненні сенсів і якісно наповнюють зміст та мелодію поетичного тексту. Максимально залучені тут **епітети-характеристики**, виражені прикметниками та дієприкметниками: «*О, майбутнє моє прекрасне!*» [5, с. 24], «*О, золоті далекі будні*» [5, с. 26], «*Шумуйте, днів розбурхані моря!*» [5, с. 51], «*О, дні прийдешніх обрїї безмірні*» [5, с. 51], «*Мовчить, умріяні сторінки!*» [5, с. 47], «*О, правдо моя невесела!...*» [5, с. 48]; «*І ви, думки умріяні, і ви*» [5, с. 106], «*О, днів майбутніх спокую глибокий*» [5, с. 120], «*Голосніше вий, ледача скрипка*» [5, с. 156], «*Гряди, сподівана утомо...*» [5, с. 179], «*...Не спіши, не лети по саяних світах, милий мій ненадійний човне!*» [5, с. 185], «*Вітай, вітай, остання безнадіє!*» [5, с. 203].

Деякі поширені звертання утворені за допомогою **відокремлених означень**, що уточнюють характеристику адресата, додають йому потрібної виразності: «*Селянський краю мій, навік убогий*» [5, с. 101], «*...Моя Вкраїна мила, найнепомітніша з усіх країн*» [5, с. 124], «*Дівчино тиха, на мрії хвора!*» [5, с. 158], «*Де ви тепер, давно змушенілі, товариші юнацьких літ*» [5, с. 177], «*...Ах досвіде, розраднику немилий*» [5, с. 202]

Абстрактний об'єкт звернення поет міг назвати іншим словом, з наміром додати образу таємничості, експресії, впізнаваності через **уособлення**: «*Що ж! Приходь, задумлива селянко*» (осінь) [5, с. 135], «*О, дитя налякане й слабе*» (душа) [5, с. 189], «*О, провіснице німої ночі*» (тиша) [5, с. 207]; через чуттєве символічне уявлення, **образну метафору**: «*О, спрага вуст! Гарячий поклик тіл*» [5, с. 204].

У звертаннях-характеристиках використано **прикладки**, які додають авторської оцінки, роз-

Таблиця 1

Номінативні групи звертань у поезіях Євгена Плужника

Групи адресатів	Назви адресатів	
Часові межі:	<i>майбутнє, минуле, будні, дні, весна, ранки, вечір, ніч, час, історія.</i>	
Природний простір та його об'єкти:	<i>світ, хаос, природа, земля (край), Земля (планета), Вкраїна, край, село, місто, степ, поле, ниви, левади, городи, трава, вулиця, пустиня, море.</i>	
Предмети:	<i>сторінки, човен, скрипка.</i>	
Почуття, стани, способи сприйняття:	<i>мука, біль, спокій, утома, недуга, безнадія, думки, душа, досвід, серце, правда.</i>	
Назви людей	окремі особи:	матуся, мама, синок, єдина, люба, дівчина, друг, поет, сучасник, возлюблений, принц;
	колективні образи:	матінки, батечки, народ, друзі, товариші, герої, каліки, службовці, торговці, поетики, історики майбутні, дітлохи з-за тину;
	відомі персоналії:	Аквілон, Вольтер, Геракліт, Гоген.
Назви тварин:	коненята	

ширених уявлень про комуніканта: «*О, місто-велетню, що виростив бетони*» [5, с. 99], «*...К чорту, Вольтере-чорте!*» [5, с. 223].

Значна частина звертань у поезії Є. Плужника **непоширені**, виражені одним іменником. На них перенесено увагу як на орієнтир пошуку смислу в подальших розгорнутих поясненнях: «*Історіє! З твоїх важких томів крізь давнини завісу димно-сіру майбутнє дивиться*» [5, с. 142], «*Поете, припади до джерела пророцтв, сухих анналів*» [5, с. 142], «*Доле! З буденних нетрів не поїдеш нікуди, мабуть...*» [5, с. 152], «*Злітай, душе!*» [5, с. 187], «*О, хаосе, я пізнаю тебе!*» [5, с. 191], «*Вітай, пустине!*» [5, с. 194], «*Повій в остигле серце, Аквалоне!*» [5, с. 194], «*Скажи, недуго, де ти сил взяла...*» [5, с. 100], «*І сум не такий, і радість не та... ..Гай-гай, Геракліте!*» [5, с. 212], «*Даремно шукаю розради під сінню твоєю, природо!*» [5, с. 214], «*Суди мене судом твоїм суворим, Сучаснику!*» [5, с. 216], «*Прозрівай! Прозирає, Гогене!*» [5, с. 228].

В оформленні однієї апелятивної фрази автор часом вказував на кількох адресатів, охоплюючи простір комунікації та об'єднуючи споріднені образи: «*Гей, ти, муко моя свята, часе кривавий!*» [5, с. 71], «*О, краю рідний, степе несходимий!*» [5, с. 117], «*Дар нелегкий ваш, досвіде й спокою*» [5, с. 129].

Задля надання комуніканту непередбачуваності поет застосував **оксиморон**: «*Весно моя осіння!*» [5, с. 53], «*О, мій болю! Єдиний! Прекрасний*» [5, с. 81].

Стилістичного забарвлення образів-контактів, емоційного ставлення до них автор досягає вживанням **пестливих форм**: «*Рости, травко зелена!*» [5, с. 40], «*В долині саме. Їжте, коненята*» [5, с. 57], «*Матінки, мене пожалійте, батечки, мене научіте, як його в світі жити мені...*» [5, с. 74].

Грамаічна організація форм іменника в поетичних звертаннях Є. Плужника відповідає нормам української мови – вживанню кличного відмінка. Автор дотримався цієї традиції і заодно добився потрібної мелодики, інтонаційної протяжності, індивідуалізації адресата, спрямованості уваги на нього.

Окрім узвичаєної форми іменника в кличній формі, поет використав **прикметники чи дієприкметники в значенні іменників**: «*Споживайте, стомлені над міру!*» [5, с. 39], «*Тільки гудзик приший новий – та і мрій серед буднів... Ви! Майбутні!*» [5, с. 40], «*О, болить мені, єдина! Чуєш?*» [5, с. 54], «*Гей, спокійні, досвідчені! Всякі!*» [5, с. 67], «*О, возлюблений! серцем*

чистим зустрічаю тебе!» [5, с. 221]. Такі можливості мови в поетичному застосуванні дозволили сконцентрувати ознаки об'єкта, досягти лаконічності.

Один із авторських прийомів увиразнення того, до кого апелюють, – **повторення слів**: «*Серце, серце! З твоїм вогнем – у бур'ян з головою*» [5, с. 38], «*...Серце, серце моє! Навчись тишини...*» [5, с. 63]; «*Поля, поля! Тепер несилі вам зростити спів в вашім колишнім сні*» [5, с. 104]; «*Міста, міста! Жорстокістю бадьорі!*» [5, с. 112]; «*О, море, море! Шуме голубий*» [5, с. 242]. Звертаючись до адресата, поет вдається до **анафори та епіфори**. Наприклад, іменником «мрії» починаються два суміжних рядки у вірші «*Мрії від серця відтяв*»: «*Мрії ж мої золоті, Мрії ж мої нещасливі*» (анафора) [5, с. 153]; у вірші «*Де забарився ти, вечоре милий?*» [5, с. 144] словосполучення «*вечоре милий*» використано наприкінці першого рядка першої строфи та останнього рядка останньої строфи (епіфора).

Вправний поет у конструюванні «**фразових номінацій**» адресатів. Тобто замість іменних форм використовує складнопірядне речення: «*Подивіться, кому кортіло подивитись за межі дат*» [5, с. 32], «*Брежете ви, кому усе ясно!*» [5, с. 41].

Поряд із звертанням поет активно вживає присвійний займенник *мій* або особові займенники *ти, ви*. Таким чином передає інтимність і відвертість. Значна частина звертань, створених Є. Плужником, несуть у собі риторичні смисли, мають окличну інтонацію та супроводжуються вигуками, що виражають емоції заохочення, прагнення, захоплення тощо. Найчастіше це вигук «*О!*», рідше «*Ах!*», «*Гей!*», «*Гай-гай!*».

Висновки. У поезії Є. Плужника застосовано велике розмаїття звертань. Номінативний аспект таких форм мовлення вказує на спектр контактів поета із зовнішнім світом (візуальним простором, оточенням), а також на стосунки із внутрішнім світом (особисті почуття, екскурси в минуле чи в майбутнє).

Морфологічні та семантичні характеристики аналізованих апелятивних моделей вказують на оригінальність змістового наповнення текстів, на багатство емоційно-стилістичних засобів у них. Для називання адресата поет застосував епіте-ти-характеристики, виражені прикметниками і дієприкметниками, відокремленими означеннями, вживив у такі форми засоби образної стилістики: уособлення, метафори, оксиморон, анафору і епіфору. Задля емоційності звертань передбачені

пестливі форми слів, вигуки, оклична інтонація, риторичні заклики. Авторське володіння мовним багатством помітне в конструюванні фраз, що за смислом мають номінативне значення, а за фор-

мою є складнопідрядними реченнями. Обробка Є. Плужником мовних засобів для створення звертань свідчить про природність втілення законів письма, про самобутність мислення поета.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ключова О. Звертання в українській мові. Мова і право : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 жовт. 2023 р.) ; за заг. ред. к.філол.н., доц. О. В. Максименко, д.філол.н., доц. І. В. Царьової. Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 118–123.
2. Межов О. Функційне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Випуск 44. 2014. С. 178–181.
3. Назарець В., Семенюк Н. Особливості художньої мовно-стильової форми поезії Є. Плужника. Innovations and prospects in modern science. Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden, 20-22 November. 2023 С. 431–435.
4. Пасічна О. Звертання в поетичному мовленні. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Вип. 3. 2009. С. 119–124.
5. Плужник Є. Три збірки; упор., авт. передм. і комент. Ярина Цимбал. Київ: Темпора, 2023. 280 с.
6. Рябокін Н., Торба О. Мовна одиниця «звертання»: основні аспекти лінгвістичного вивчення. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 2 (350). 2022. С. 14–24. DOI: 10.12958/2227-2844-2022-2(350)-14-24
7. Цимбал Я. Мудрість Галілея. Три збірки; упор., авт. передм. і комент. Ярина Цимбал. Київ: Темпора, 2023. С. 7–17.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025